Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

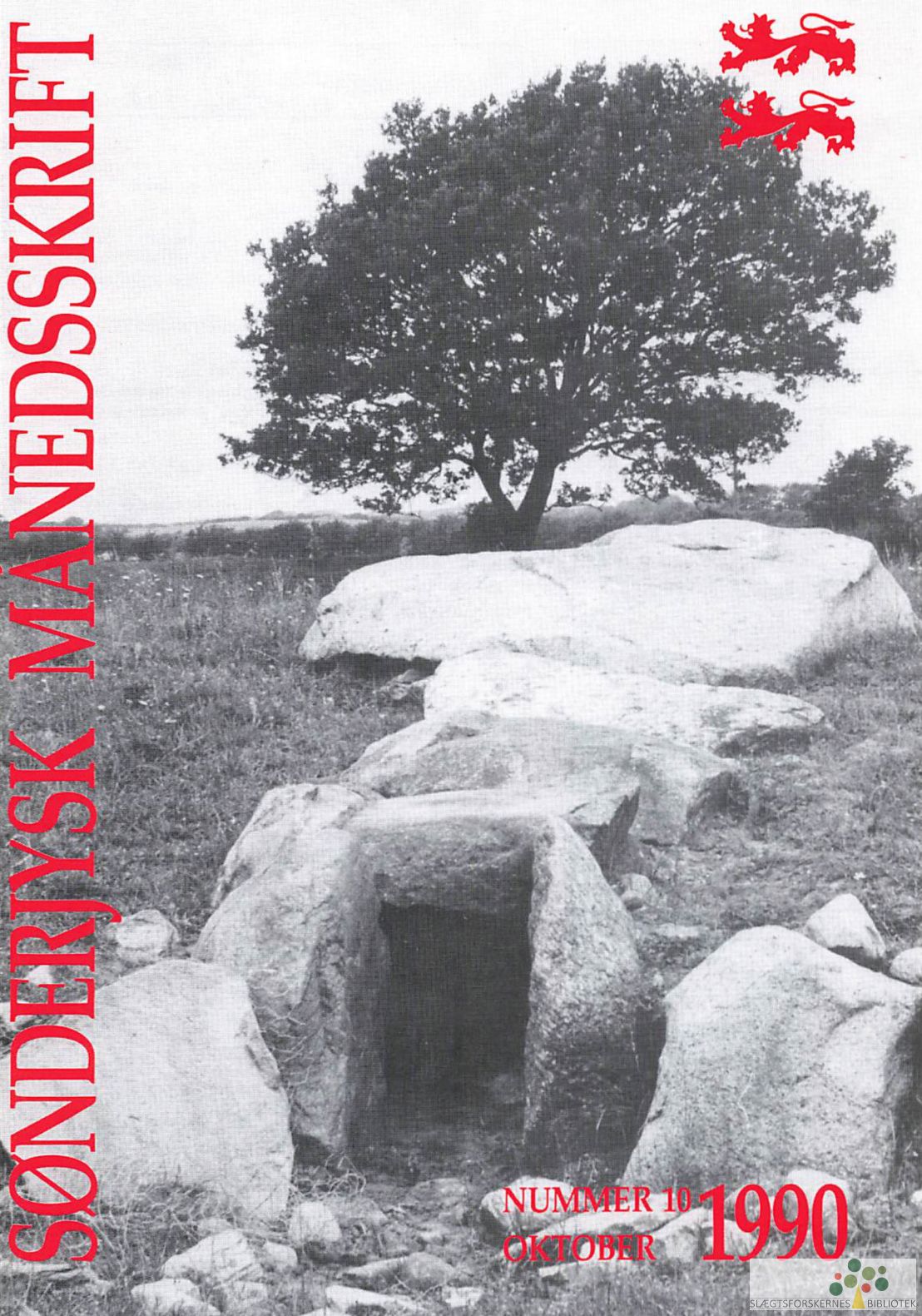

NUMMER 10
OKTOBER
1990

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Abonnementspris 110 kr. årligt incl. moms og forsendelse.

Enkeltnumre koster 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ma.-fr.
kl. 9–13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

Sønderjysk Månedsskrift indtales på bånd, der kan lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS

Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

I dette nummer:

Vejsten 275
Knud Erik Stavnager, Vejen, fortæller om bevarede vejsten i den nordvestlige del af Sønderjylland.

Om tvende gravsteder ved Arnitlund 277
Arkæologen Erik Jørgensen, Stevelt, beretter om, hvordan det er gået to langdysser ved Arnitlund, som blev fredet i 1810, men som der idag kun er en enkelt sten tilbage af.

Den nye Danmarkshistorie og Sønderjylland - en kommentar 284
Hans H. Worsøe, Aabenraa, mener, at Sønderjylland er for lidt med i den nye Danmarkshistorie, og belyser sit synspunkt ud fra bind 9, der er katastrofalt på dette punkt.

Apropos - Danevirke.
Harald Blåtands Danevirke 287
At Danevirke er kommet på museum (se Sønderjysk Månedsskrift side 263-66) betyder ikke, at udforskningen af voldanlægget er ophørt. Arkæologen H. Hellmuth Andersen, Århus, beretter her om de nyeste gravninger.

Erindringsglimt fra »æ armhus 288
Ingolf Haase, Tønder, fremdrager en meget gammel beretning om livet i fattighuset i Hostrup øst for Tønder.

Rektor A. Egeberg Jensens foredragsmanuskripter . 292
Hågen Kiil, Tønder, bringer uddrag af Egeberg Jensens foredragsmanuskripter, der belyser det kulturelle og politiske liv i Sønderjylland i de første 40 år efter Genforeningen.

Det sker – på de nordslesvigske museer 300
Arrangementer i oktober-november, bl. a. en udstilling i Haderslev om Mennesket og tiden.

Bognyt 302
Klosteret i Løgum og oldtiden i Skærbæk er emnerne for to bøger, der omtales her.

Bagsiden om forsiden: Oldtidshøje i hobetal 304
Steen W. Andersen, Haderslev fortæller om de mange oldtidshøje i området syd for Vojens, hvor også langdysserne fra Arnitlund (se side 277-84) lå. Ved nogle af dem er der i dag mere at se end i Arnitlund.

Forsidebilledet viser indgangspartiet til en af stenaldergravene ved Rygbjerg sø sydvest for Vedsted; ca. 3000 f. Kr. Om de mange grave og høje i dette område fortæller Steen W. Andersen på bagsiden, mens der side 277-84 berettes om et par andre høje, som nu er næsten helt forsvundet. Fot. Haderslev Museum.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vejsten ved kampestensbroen nord for Skærbæk Mølledam med indhuggget CPS og 1823. Fot. 1989, C. Krassel, Hadersleu

Vejsten

Af KNUD ERIK STAVNAGER

Rundt omkring i Sønderjylland findes stadig mange gamle vejsten bevaret. Knud Erik Stavnager, Vejen, der tidligere har beskæftiget sig med de gamle veje, fremdrager her nogle eksempler fra det nordvestlige hjørne af Sønderjylland.

Sten i naturen er næsten uforgængelige, det har menneskene haft øje for i årtusinder. Derfor har de hugget stenene til, så de blev brugbare, hvor denne uforgængelighed var ønskelig. Markens sten blev således lagt i broer, sat som advarselssten og vejvisersten langs vejenes forløb eller slået til skærver i vejenes belægning. Utallige er de små kampestensbroer, som letter færdslen over vandløbene. Mange af dem er anlagt for århundreder siden, og netop anvendelsen af sten som byggemateriale har gjort, at broerne står her endnu, at de stadig kan bruges. Og utallige er de tilhuggede, ofte hvidkalkede gamle sten, som står langs vejene for at markere disses forløb. Også de har stået her i århundreder.

I landskabet nord for Sønder Hygum løber Engkjær bæk. Hvor den krydser Ollingvej står nogle hvidkalkede vejsten på begge sider af grusvejen, den ene med årstallet 1802 indhugget. Dette år har en brobygger sandsynligvis bygget den nuværende kampestensbro, som da har erstattet en træbro eller et vad. Han har indhugget årstallet, men ikke ladet stenen fortælle eftertiden, hvem han var.

Hvor de lokale beboere dengang

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

havde vedligeholdelsespligten for de lokale veje, blev brobyggerierene udbudt i licitation. I 1823 gik man igang med en forbedring af vejen fra Foldingbro sydpå over Dover, Vimtrup, Hygum, Harreby, Fladsbro, Gelsbro, Stensbæk, Arnum, og Arrild til Løgumkloster amtsgrænsen. Bygning af nye og reparation af eksisterende broer på vejstrækningen blev derfor udbudt i licitation. Herom blev en bekendtgørelse oplæst på granderne i sognene Skodborg, Gram, Rødding, Hjerting, Lintrup, Hygum, Øster Lindet, Højrup, Vodder, Skærbæk, Branderup, Agerskov og Bevtoft som i Roost, Frydendal og gæstgiveriet i Gram.

Ifølge bekendtgørelsen ville sognefogderne afholde licitationer over broarbejderne på denne vej den 28. juli - klokken ti om formiddagen hos sognefogden i Skodborg og klokken fire om eftermiddagen i landgildehuset i Hjerting - den 29. juli klokken ti om formiddagen i tinghuset i Hygum - den 30. juli klokken ti om formiddagen hos gæstgiver Carlsen i Arnum, klokken et om middagen hos gæstgiver Schmidt i Fjersted og klokken fire om eftermiddagen hos gæstgiver Lassen i Skærbæk samt den 31. juli klokken ti om formiddagen hos mølleforpagteren på Branderup Mølle, klokken et om middagen hos gæstgiver Top i Agerskov og klokken fire om eftermiddagen i værtshuset i Galsted.

De lavest bydende brobyggere fik tilslag. Broerne skulle stå færdige med udgangen af oktober 1823, hvorefter husfogden i Haderslev vesteramt ville besigtige dem. Brobyggerne skulle garantere for broernes holdbarhed i to år. Samtidigt holdt man licitationer over broarbejderne på vejen fra Ribe over Roager og Ulmølle til Vinum. Arbejderne kom til at koste 1045 rigsdaler, to mark, tre skilling, som de fire herreder i vesteramtet skulle betale med bevilget tilskud fra områdernes kongerigske enklavebeboere.

De indgåede aftaler med de brobyggere, der fik tilslag, findes ikke bevaret. Broen over Fladså, der var den sidste, der blev færdig, blev bygget af Rasmus Paulsen. Langs vejen finder man stadig nogle af disse broer og nogle af de advarselssten og vejsten, som i 1823 blev sat op langs vejens forløb. Ved kampestensbroen i Troldal syd for Dover banke står en række tilhuggede, halvmeterhøje advarselssten på begge sider af vejen. I endestenene er indhugget CPS 1823 og HP 1823. Ved kampestensbroen nord for Skærbæk Mølledam står et par vejsten på begge sider af vejen, i to er indhugget CPS 1823, og ligeledes ved kampestensbroen over Farrisbækken syd for Skærbæk Mølle.

Hvem brobyggerne CPS og HP var, vides ikke, men det kan have været entreprenør Cield Petersen Sehm i Jedsted og entreprenør H. Paulsen på Nissumgård ved Foldingbro, som dengang udførte brobyggerier på egnen.

I århundreder forvandlede Jens Vejmand markens hårde sten, så den vanskelige vej var jævnet for andre. Hans liv var fuldt af sten, på hans grav man gav ham aldrig en. Men i 1823 satte brobyggerne sig et minde - indhugget i sten - ved Troldal syd for Dover banke, nord for Skærbæk Mølledam, ved Farrisbækken syd for Skærbæk Mølle, og i 1802 ved Engkjær bæk nord for Sønder Hygum, og der kan sikkert findes flere.

Kilder

Landsarkivet i Aabenraa: Haderslev Amtsarkiv. Vesteramtet. Udtagne vej- og brosager. 1821-1828.

Se iøvrigt artiklen »Æ dryvtvej Foldingbroe-Löggumkloster« i Sønderjysk Månedsskrift 1989, nr. 10, s. 275-83.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Om tvende gravsteder ved Arnitlund

Af ERIK JØRGENSEN

Af de hundredvis af oldtidsminder, der engang prydede det sønderjyske landskab er hovedparten blevet udjævnet eller hugget til skærver. Kun en mindre del nåede at blive fredet i tide, men selv fredede fortidsminder kan undertiden være i fare for udslettelse. Arkæologen Erik Jørgensen, Stevelt, fortæller her om, hvordan det er gået to langdysser ved Arnitlund syd for Vojens – de første oldtidsminder, der blev fredet i Nordslesvig.

Året 1807 er en milepæl i den danske arkæologis historie, thi da nedsattes »Den kongelige Kommision til Oldsagers Opbevaring«. Den holdt sit første møde i København den 4. juni og ifølge referat i mødeprotokollen oplyses: »Kommissionen besluttede for så snart muligt at kunne træde i korrespondance med præsterne angående indberetninger om endnu tilværende oldsager, og at der ufortøvet blev gjort udkast til et skema, som kunne tjene vedkommende til rettesnor for deres efterretninger... Kommissionen vedtog endvidere at tilskrive det slesvig-holstenske kancelli for at udbede sig dets medvirken i henseende til oldsager i hertugdømmerne, hvorom Kommissionen også agtede at tilskrive præsteskabet i Slesvig og Holsten«.

De første fredninger

De præsteindberetninger, der kom fra Sønderjylland, var – ligesom de fra det øvrige land – af svingende indhold, men der kan ikke herske tvivl om, at den indberetning, som pastor Kier udarbejdede om Øster Løgum sogns

Monumenter,

som i Følge Commissionens Andragender til det kongelige danske og slesvig-holstenske Cancellie i 1809 og 1810 efter disse Collegiers Foranstaltning ere blevne fredede.

D. Schleswig.

Amt Hadersleben.

Gram Harde, Kirchspiel Vidsted, hart an der Landstraße von Hadersleben nach Tondern, ungefehr 800 Schritt vom Dorfe Arnitlund, ein länglichter, viereckiger Hügel, niedrig und flach, rundum eingefaßt mit Steinen, und zwo Grabkammern enthaltend.

Amt Apenrade.

Süder Rangstrup Harde, Kirchspiel Oster-Lügum. In der Kirche ein katholischer Altar, mit fünf Bildern, an denen die Namen zu lesen sind.

Amt Tondern.

Tonder Harde, in der Kirche zu Abel das Altarblatt, wenn solches etwa, wegen der Aergernis erregenden Bilder, weggenommen würden.

Amt Sonderburg.

Im Kirchspiel Broager auf einer Koppel zum Dorfe Schelde gehörig, in einer kleinen Vertiefung ein Altar mit einem sehr großen Deckstein, ruhend auf 5 in die Runde stehenden Steinen.

Im selben Kirchspiel auf einer Koppel zum Dorfe Dünt gehörig 3 lange schmale Erhöhungen und eine Vertiefung, jeder mit Steine eingefasset, so daß in in allem 5 Reisen Steine neben einander hinlaufen.

Del af listen over fredede slesvigske oldtidsminder fra tidsskriftet Antiquariske Annaler 1812.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

oldtidsminder er den bedste, og så var den tillige ledsaget af et ret detaljeret kort. Indberetningen fra nabosognet Vedsted var mindre omfattende, men dog ikke uden virkning, som vil fremgå af nedenstående.

Efter at Oldsagskommisionen havde modtaget præsteindberetningerne, blev der på kommissionens foranstaltning i 1809 og 1810 af det kongelige danske og slesvig-holstenske kancelli, påbudt en mængde fredninger af mindesmærker fra især oldtiden. I tidsskriftet Antiquariske Annaler, udgivet i året 1812, offentliggjordes lister over disse fredede mindesmærker og af dem fremgår, hvad der bl.a. blev fredet i Nordslesvig.

Fredningernes gyldighed var i og for sig af tvivlsom natur. I lovgivningen fandtes der nemlig ingen hjemmel for, at de vedkommende ejere kunne tvinges til at afstå de mindesmærker, der var på deres ejendomme, til det offentlige. Ligeledes forsømte man i de tilfælde, hvor ejerne ikke viste sig uvillige, at lade fredningerne lovformeligt protokolere i skøde- og pantebøger, hvor især nye ejere kunne blive vidende om de stedfundne fredninger. Dette forhold medførte i tiden herefter adskillige konflikter, ikke blot med de private lodsejere, men også med det offentlige. De sidstnævnte konflikter havde sin baggrund i den for oldtidsminderne så uheldige vejanordning af 1796, ifølge hvilken vejvæsenet var berettiget til at tage sten til veje, hvor de kunne findes, og hvor de ikke udtrykkeligt var mærket til brug af ejerne.

Fr. H. Chr. Johannsen (1781-1851), der var amtmand i Haderslev fra 1818 til 1848, var en flittig indberetter til Oldsagskommissionen i København. Fot. Haderslev byhistoriske Arkiv

Den første konflikt

I tiåret efter offentliggørelsen af fredningerne i Antiquariske Annaler, dvs. i 1822 blev en fredet høj ved Arnitlund, den først omtalte i fredningslisten fra hertugdømmerne, da også inddraget i en konflikt på grund af de nævnte mangler i lovgivningen. Det fremgår af en underdanig bøn af gårdbesidder Hans Hansen i Arnitlund om at meddele tilladelse til at benytte gravstenene på sin mark. Han skriver til det kongelige amtshus følgende:

»På min mark er et af de gamle gravsteder, hvori der findes en del store sten, som sædvanlig bliver brugt til gravene i oldtiden. Af disse store sten ville jeg for nogle år siden kløve andre brugelige sten, for på den måde at benytte det, der fandtes på min grund, og som jeg anså for min ejendom og som mig endnu synes at være således, da jeg skatter ligesåvel af dette stykke land, hvorpå stenene ligger, som af alt andet jeg besidder; desuagtet blev jeg formedelst den daværende præsts indsigelser, på grund af det var oldtidens mindesmærke, forbudt at kløve samme, hvor-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

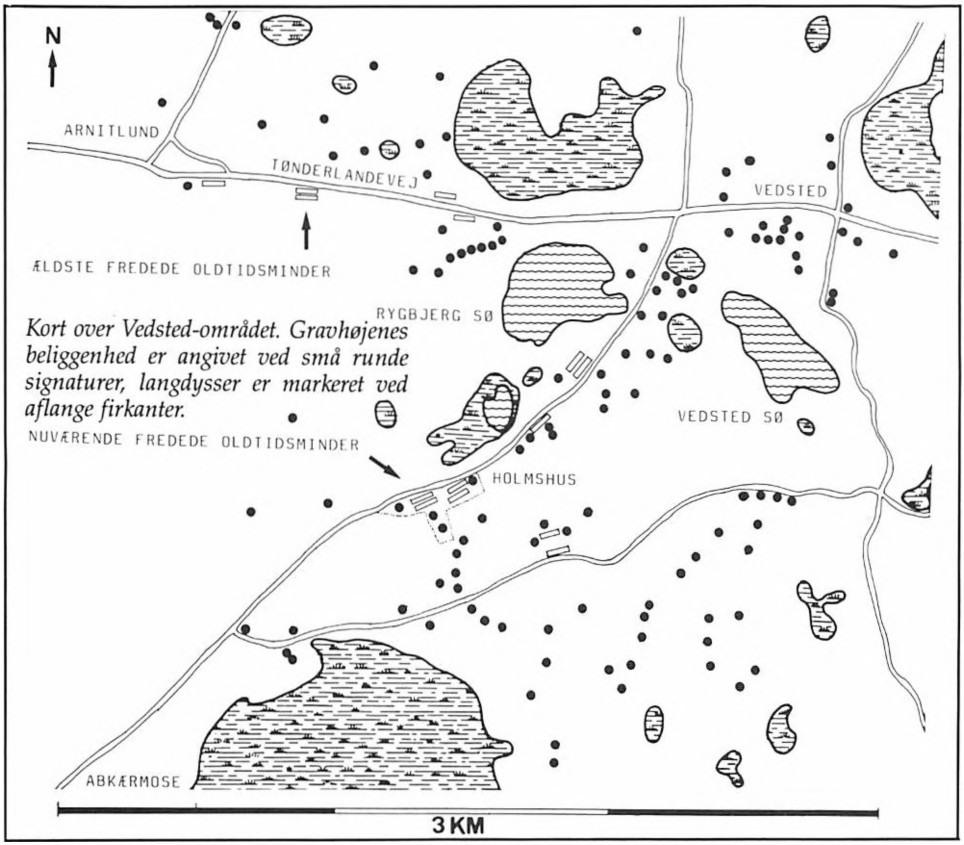

Kort over Vedsted-området. Gravhøjenes beliggenhed er angivet ved små runde signaturer, langdysser er markeret ved aflange firkanter.

for jeg blev nødsaget, omskønt jeg havde begyndt at kløve dem, at lade dem ligge. Jeg ved ikke, når man ret betragter sagen, om nogen med grund kan nægte mig ejendomsret til disse sten, da de ligger på min grund, der tilhører mig, med stenene på samme, og heller ikke jeg tror, at kunne forpligtiges, at give skat af land, jeg ikke må bruge, da jeg dog giver skat af det stykke, hvorpå stenene ligger. Af sådanne gravsteder gives der mange her i egnen, og derfor ville de gamles mindesmærker ikke tilintetgøres, omskønt jeg benyttede mig af gravstedets stene på min mark, derfor vover jeg at bede underdanig, at deres højvelbårne ville være nådig at give mig tilladelse til at benytte mig af de på min mark befindende gravsten eller i det mindste dem, jeg har påbegyndt at kløve på«.

Amtmand Fr. H. Chr. Johannsen bad derefter præsten i Vedsted, Niels Joh. Lindenhan, om en udtalelse og den lød som følger:

»Der findes rigtignok mangfoldige som det synes gravsteder fra oldtiden på Vedsted sogns marker, men alle er de forstyrrede og stenene bortkørte. De tvende gravsteder ved Arnitlund tæt ved Tønder landevej var de største af alle. Årsagen, hvorfor der er gjort forbud mod deres forstyrrelse, er fordi Kommissionen for Oldsager har lyst fred over dem. Befalingen desangåen-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de kan jeg ej finde i pastoralarkivet, men i arkivfortegnelsen findes den anført, altså må den have eksisteret. Uden at ville indlade mig på Hans Hansens ytringer om hans ejendomsret, vil jeg blot bemærke, at Kommissionen for Oldsager er formodentlig bemyndiget til deres fremfærd af Hans Majestæt, og altså såvel i denne som i enhver anden henseende må Hans Hansen underkaste sig landsherrens vilje. Imidlertid, da det ene af gravminderne er forstyrret for længe siden, stenene på flere steder kløvede og gennemhuggede, så det enddog yder et ubehageligt skue for øjet, hensigten med stedets konservation altså allerede tilintetgjort, manden desuden en fattig mand, som i disse for bonden besværlige tider højligen kunne behøve de få skillinger, som derfor kunne indløses, vover jeg ærbødigst at foreslå: at det måtte tillades Hans Hansen at kløve og bortføre stenene af det ene gravminde, som allerede er forstyrret og hvorpå han forlængst har begyndt at kløve, - men at det måtte forbydes ham at tilføje det andet ved siden af liggende gravminde nogen skade«.

Hvad, der herefter hændte, er ukendt, men noget er sket, for i dag eksisterer dette gravsted ikke som noget fredet oldtidsminde. Om ødelæggelsen er sket før eller efter 1864 står endnu hen i det uvisse, men mest nærliggende ville være, at det er hændt efter at Sønderjylland kom under tysk administration, hvilket også var en katastrofe for de sønderjyske oldtidsminders bevarelse. Men helt udelukkes kan det dog ikke, at det er sket før skæbneåret. I 1846 foretog toldkontrolør og premierløjtnant von Timm en arkæologisk besigtigelsesrejse rundt i Slesvig for »Die Königliche Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung Vaterländischer Altertümer«, og i juni måned besøgte han Vedsted-området. I rapporten omtaler han ikke anlægget ved Arnitlund, hvilket kunne tyde på, at gravstedet på det tidspunkt ikke har været særlig seværdigt.

Siden gik oldtidsmindet i den arkæologiske glemmebog indtil sidst i 1960'erne, da arkivar Hans H. Worsøe på Landsarkivet i Åbenrå stødte på de ovennævnte breve fra gårdbesidder Hans Hansen og pastor Lindenhan.

★

Oldtidsmindet genfindes

I begyndelsen af 1970'erne foretog forfatteren, for Haderslev Museum, en arkæologisk undersøgelse ved lokaliteten uden dog på det tidspunkt at være klar over, at det drejede sig om det pågældende oldtidsminde, da de omtalte breve var sat i forbindelse med en anden vest for liggende overpløjet langhøj.

Hvordan det pågældende oldtidsminde så ud i begyndelsen af 1800-tallet er vanskeligt at bedømme ud fra de bevarede dokumenter. I følge pastor Prahls optegnelser fra 1808 var dette »hedenske alter« en langagtig højning, ca. 20 skridt bred, 80 skridt lang og omgivet af store sten. Henholdsvis 10 og 20 skridt fra øst- og vestenden stod begge steder tre store sten på hvilke, der hvilede en endnu større sten. Det kunne synes umiddelbart indlysende, at det er de to sidstnævnte objekter, dyssekamrene, som pastor Lindenhan i udtalelsen til amtmanden i 1822 omtaler som »de tvende gravsteder«. Dog forekommer oldtidsmindets bredde på ca 20 skridt at være alt for stor til en normal langdysse.

Stedet så unægtelig helt anderledes ud, end da det blev beskrevet i 1808,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

idet der hen over området nu lå en mindre ejendom. At der her havde været et oldtidsminde var dog tydeligt at se, eftersom der indmuret i den ene udlænges vægge stod to meget store sten.

Årsagen til undersøgelsen var, at ejeren ville planere jorden umiddelbart vest for ejendommen samt fjerne flere store sten, der af en tidligere ejer var sammenbygget til en kartoffelkælder klos op ad huset og som under anden verdenskrig blev benyttet som beskyttelsesrum. Ved dette arbejde fremkom andre store sten samt ornamenterede lerkarskår.

For at få klaring på anlæggets karakter afrensedes først det planerede område vest for huset. Herved fremkom i forlængelse de to indmurede sten i udlængen flere mørke fyldskifter, der angav, hvor andre store sten havde stået. Og i det udgravningsfelt, der blev anlagt umiddelbart vest herfor, dukkede yderligere mørke pletter frem samt et par meget store sten. Tæt ved disse sten og stenspor fandtes mange ornamenterede skår, der stammede fra lerkar lavet af det såkaldte tragtbægerfolk i bondestenalderen i tiden omkring 3300 før Kristi fødsel.

Når man betragtede den fremkomne stenrække i forhold til det afrensede snit, der udgjorde det planerede områdes vestkant, var det tydeligt at se, at denne markerede sydsiden af en langhøj. Nordsiden af højen kunne dels erkendes i det regulære udgravningsfelt vest herfor, dels registreres ved tre store randsten bag den nærliggende garagebygning. Jokum Bojsen, født i 1884, og som hele sit liv havde boet nabo til stedet, kunne oplyse, at der i hans unge dage netop her havde været en lang østvestgående række af store sten, ca. 1 meter høje, og at arealet umiddelbart nord for stenrækken havde været lavere end området syd for denne.

Da man i 1972 fjernede flere store sten, der stod sammenbygget klos op ad udlængen hos Hans Jessen ved Arnitlund, fremkom mange smukt ornamenterede lerkarskår fra bondestenalderen. Disse fund var årsag til en arkæologisk undersøgelse af området vest for udlængen.

Det besynderlige var imidlertid, at der i det omtalte snit også fandtes urørt højfyld syd for den lige omtalte langhøj. Disse iagttagelser tydede således på, at der på dette område havde ligget to og ikke blot én langhøj. For at få yderligere bevis på dette gravedes en smal grøft tværs over området en snes meter længere mod vest. Profilerne her viste klart, at der virkelig var tale om to tætliggende langhøje - dog fandtes der på dette sted ingen spor af adskillende stenrækker, kun mørk jord.

I grøftens sydlige del fremkom en meget stor sten og da den lå næsten i den sydlige langhøjs midterakse, var det nærliggende at antage, at stenen kunne hidrøre fra et gravkammer. Meget var der ikke tilbage af det, kun dele af bundbelægningen samt rester af en stabiliserende lerkappe, der havde omsluttet kammerets bæresten. Herefter forlængedes udgravningsfeltet mod nord, og da var heldet med os, for lige over for i nabohøjen var også anlagt et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I forgrunden står bærestenene fra dyssekammeret i den nordlige langhøj. I baggrunden ses lerpakningen, der har omsluttet det fjernede dyssekammer i den sydlige langhøj.

gravkammer, og der var de fleste af stenene bevaret.

Hvor mange personer, der samtidigt blev stedt til hvile i dette dyssekammer, er vanskeligt at angive, idet der kun var bevaret få og stærkt opløste skeletdele, men disse antyder dog, at der var mere end én person.

Gravgaver eller personligt udstyr var der ikke meget af - kun et par ravperler, der lå samlet i kammerets sydende. Denne beliggenhed kunne antyde, at perlerne havde været anbragt om den dødes ankel.

Vest for dyssekamrene gravedes et par smalle grøfter for at finde langhøjenes afslutning i denne retning, hvilket lykkedes knap 20 meter herfra. Denne afstand passer udmærket med pastor Prahls optegnelser fra 1808, om de ca. 20 skridt hen til de tre sten på hvilke, der lå en større. Man kunne godt forledes til at tro, at de nævnte sten er de samme, som vi fandt ved det nordlige kammer, men da præsten samtidig angiver, at der skulle være en åbning mod nord, må hans beskrivelse altså gælde det kammer, der var i den sydlige høj.

Da man i sin tid forsænkede og cementerede gulvet i stuehuset, stødte man i den østlige ende på store sten. Disse, der fik lov til at blive liggende, stammer antagelig fra det gravkammer, der ifølge præstens beskrivelse skulle ligge 10 skridt fra oldtidsmindets østende eller ca 70 skridt fra den fundne vestende af langhøjen, hvilket netop i forhold til de nuværende bygninger ville være stuehusets østgavl. Hvilken udformning dette kammer har haft, har vi kun præstens ord for, da vi af gode grunde var afskåret fra at undersøge det. Men også her skulle der have stået tre store sten med en større liggende ovenpå.

Ved udgravningens begyndelse fremkom, som tidligere nævnt, en hel del lerkarskår, beliggende i området mellem de to langdysser. Forklaringen på disse skårs tilstedeværelse er, at bondestenalderens dysser og jættestuer ikke alene var gravsteder, de fungerede også som offerpladser, hvor lerkar - antagelig med mad og drikke - blev hensat.

I slutningen af 1960'erne blev, som tidligere nævnt, de ovenfor citerede breve fra gårdbesidder Hans Hansen og pastor Lindenhan og dermed den første offentliggjorte fredning i hertugdømmet Slesvig sat i forbindelse med et andet oldtidsminde. Grunden var ganske enkel den, at på det tidspunkt var der ikke andre kendte langdyssetomter nær Arnitlund i østlig retning. At afstanden til landsbyen var langt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

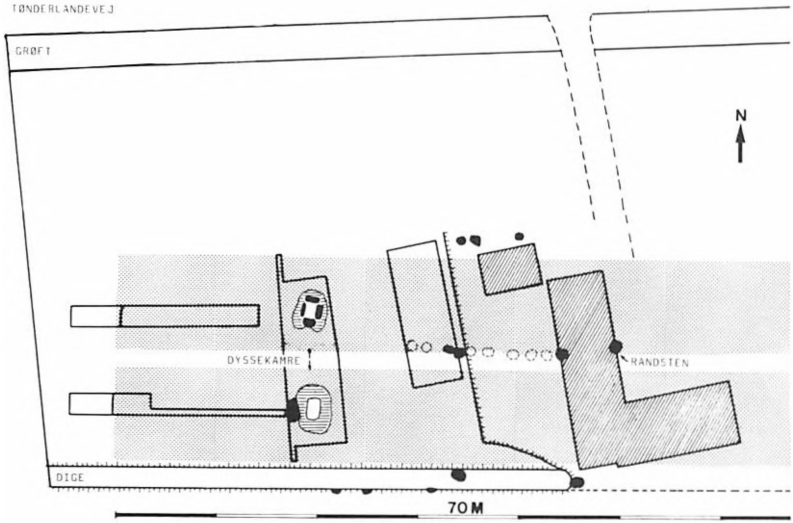

Plan over langdysernes beliggenhed ved Hans Jessens ejendom ved Arnitlund i 1972. Dysernes omtrentlige udstrækning er angivet ved raster, huset skraveret.

mindre end beskrevet, og at højen var kortere end de angivne mål, synes dengang ikke at have indgået tungtvejende vedrørende identifikationen.

Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at den omtalte fredning ved Arnitlund gælder vore langdysser og ikke det først antagne. Dels ligger stedet i den rigtige afstand fra landsbyen (800 præsteskridt) dels var her to gravkamre, som befandt sig, hvor beskrivelsen angav, og endelig passer oplysningen om, at oldtidsmindet skulle være 20 skridt bredt, godt sammen med vore to tætliggende langdyssers samlede bredde. Og at det hele skulle være omsat med store sten, stemmer udmærket overens med den stenrække, der afgrænsede dysserne mod nord, og de sten, der findes i det sydlige dige.

Når pastor Lindenhan i udtalelsen til amtmanden dels taler om de »tvende gravsteder« og dels om »det ene af gravminderne...og det andet ved siden af liggende gravminde«, så må hans beskrivelse netop gælde de to langdysser og ikke de to gravkamre, der jo også lå hele 50 skridt fra hinanden.

Ny fredning

I sin indberetning til Oldsagskommissionen i 1808 omtalte pastor Prahl også fire langdysser, der lå samlet mellem husmandsstederne Petersborg og Holmshus, henved 1 km sydøst for de omtalte oldtidsminder ved Arnitlund. Disse høje kom senere til at indgå i den første fredning af oldtidsminder i Nordslesvig i tysk tid. Selv om den arkæologiske virksomhed i hertugdømmet efter 1864 var betroet Museet i Kiel, foretog dette museum kun få udersøgelser i den nordligste del af det udvidede tyske rige. Én af disse, udgravningen af en jættestue ved Holmshus i 1883-84, vakte imidlertid så stor interesse om stedet, at det offentlige, Kredsen, købte højen og dens nærmeste omgivelser med langdysserne og indhegnede arealet som et offentligt fredet område.

Efter genforeningen, i 1924 overgik disse specielt fredede oldtidsminder til Nationalmuseet for samme beløb, som de i 1888 var blevet erhvervet, nemlig 1050 mark. Idag henligger højene stadig i fredet området, som seværdige

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det eneste synlige spor efter det første fredede oldtidsminde i Nordslesvig er en stor randsten indmuret i den bygning, der i dag ligger på stedet. Stenen ses til højre i billedet, ved vandhanen.

rester »af de mangfoldige gravsteder fra oldtiden«, der var på Vedsteds sogns marker i begyndelsen af 1800-tallet. Om de »største af alle«, om »de tvende gravsteder ved Arnitlund tæt ved Tønderlandevej« vidner kun sparsomme levn - randsten indbygget i den ejendom, der nu ligger på stedet.

Den nye Danmarkshistorie og Sønderjylland

- en kommentar

Af HANS H. WORSØE

Den nye Danmarkshistorie - vor generations Danmarkshistorie, som udgiverne Gyldendal og Politikens forlag kalder den - skrider godt frem, og undervejs formidles megen ny viden på en som regel let tilgængelig og samtidig videnskabeligt forsvarlig måde. Meningen er, at det skal være en Danmarkshistorie for hele folket: alle socialgrupper og alle aldersklasser kan finde noget om sig selv, og der er naturligvis også taget hensyn til den nyeste kvindeforskning.

Men hvad med det geografiske? Ja, tilsyneladende har man bestræbt sig på at hente eksempler og billedmateriale fra den lokalhistoriske litteratur og dermed fra en række lokaliteter, som normalt ikke har indtaget nogen plads i den officielle Danmarkshistorie. Og det er jo meget fint. På et punkt synes koordineringen dog at være glippet: Sønderjylland!

Det er ikke meningen her at give nogen samlet vurdering af Sønderjyllands (ujævne) placering i den nye

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Danmarkshistorie, men kun at gøre opmærksom på problemet, foranlediget af det på dette punkt katastrofale bind 9, der omhandler perioden 1700-1800, enevældens glanstid, og den periode i helstatens historie, som danner forudsætningen for at forstå udviklingen frem til 1848 og 1864 og dermed frem til det nationale spørgsmål i dag.

I det indledende kapitel om helstaten får hertugdømmerne 52 linjer, og det lykkes at undgå at nævne en person som Caspar v. Saldern i forbindelse med kongens territorialpolitik. I afsnittet om ridderskabet hedder det kort, at Slesvig og Holsten havde en godsstruktur som den danske. Det er en konstatering, som nok kan vække diskussion. De særlige forhold i landbrugets driftsformer i Sønderjylland er iøvrigt ladt ude af betragtning, jvf. kortet side 75, hvor Sønderjylland uden kommentar fremtræder som uopdyrket/indelukker. Hverken Troels Finks eller Johan Hvidtfeldts disputatser er følgelig nævnt i litteraturvejledningen. Det hører også med til billedet, at Sørbymagle kirkebog er udnyttet til skildringen af dagliglivet på landet, men ikke Vonsild kirkebog fra grænseområdet mellem kongerige og hertugdømme. Under åndslivet lades G. Japsens disputats om det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814 uomtalt.

I skildringerne af købstæderne følger forfatteren andre principper, idet købstæderne i Nordslesvig medtages, i det mindste i statistikkerne. Om købstæderne hedder det: »Det er karakteristisk for hertugdømmernes erhvervsmæssige førerposition, at fire af de seks sønderjyske byer befandt sig i gruppen af de største købstæder« (omkring år 1700). Den viste tabel omfatter imidlertid kun årene 1769 og 1801 (1803), hvor de seks købstæder, der er taget med fra hertugdømmerne, er: Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder, Ærøskøbing og Marstal. Det vil sige, at en by som Flensborg er udeladt. Og dette sker konsekvent hele bogen igennem. Stedregistret bekræfter, at Flensborg kun omtales 1 (en!) gang i perioden 1700-1800. Det sker i forbindelse med at militæret blev sat ind over for hungeruroligheder i byen i 1795, og omtalen sker vel at mærke i kapitlet om militæret. Urolighederne iøvrigt og deres baggrund omtales ikke. Den flensborgske handel og søfart omtales ikke med et ord i hele perioden 1700-1800. Byerne Slesvig og Eckernførde nævnes overhovedet ikke, og det kan derfor heller ikke undre, at Lars N. Henningsens disputats ikke er nævnt i litteraturvejledningen. Ovennævnte er kun eksempler, hvis antal kunne forøges betydeligt.

Det her anførte skal ikke ses som et surt opstød over, at Sønderjylland ikke får særbehandling. Det er der ingen der ønsker, men hvis man skal give en historisk redegørelse for samfundsudviklingen for hele Danmarks befolkning, kan man hverken vælge helt at udelade Sønderjylland eller at presse 1920-grænsen ned over det attende århundrede, eller i øvrigt en hvilken som helst anden historisk periode. Det første bevirker, at man i Sønderjylland kan føle, at man stadig ikke er fuldt integreret i det danske samfund, og at den udforskning, der foregår af Sønderjyllands historie, egentlig ikke interesserer nord for Kongeåen; det sidste umuliggør i værste fald en dybere forståelse af den historiske sammenhæng og udvikling.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Apropos – Danevirke

Harald Blåtands Danevirke

Af H. HELLMUTH ANDERSEN

Danevirke er kommet på museum, således som det fremgår af Sønderjysk Månedsskrifts forrige nummer (side 263-66), men det er ikke ensbetydende med, at udforskningen af det komplicerede voldanlæg er lagt på hylden.

Så sent som i foråret 1990 har der atter været gravet i den gamle vold. Sidste gang vi hørte fra Danevirke, var det om dateringen af den ældste del af den såkaldte Hovedvold (se Sønderjysk Månedsskrift 1988, side 35-44), men denne gang drejer det sig om Forbindelsesvolden, som Harald Blåtand i 968 opførte med det formål at knytte Hedeby til selve Danevirke-befæstningen.

Sønderjysk Månedsskrift kan her bringe et par af de nyeste udgravningsbilleder, kommenteret af lederen af udgravningen, arkæologen H. Hellmuth Andersen, Århus.

I foråret 1990 blev Forbindelsesvolden undersøgt lige vest for Bustrup, som vanligt ved moderne Danevirke-gravninger i forbindelse med anlægsarbejde – denne gang en vejudvidelse. Ved gravningen fremkom et snit, der trods skader på eksemplarisk vis gav indblik i kong Haralds Danevirke. Snittet løber fra nord mod syd med syd til højre på billederne her. Volden er i nord velbevaret, men det fremgår, at frontpartiet i syd er sløjfet. Sløjfet er tillige alle yngre udbygninger.

Når det alligevel kan hævdes, at det ældste byggeri tegner sig godt, så skyldes det følgende: Den forsvundne front har stået med sin fod i en fundamentgrøft, fyldt med sorte hedetørv, det materiale, som fronten var bygget af. Fundamentgrøften ses til højre, delvis tømt, og den kan betragtes som det afgørende kendetegn på just dette byggeri. Bagskråningen ses ude til venstre som et opstigende bånd af gråsorte stablede hedetørv, og den er bevaret til toppen. Voldbredden kan herefter anslås til 14 m, højden til 3 m, og disse dimensioner synes at gælde for hele byggeriet.

Fremdeles kommer den indre opbygning godt til udtryk: Volden er sammensat af forskellige sektioner, nemlig et større forparti og påhægtede skrå pakninger, altsammen under rig anvendelse af græs- og hedetørv, der har forankret jordmasserne. Det drejer sig med andre ord om en ren, men stærkt struktureret jordvold, hvor træ kun har været anvendt til et brystværn på toppen. Dette er endnu et kendetegn for Haralds vold, som vi i dag kender den. Sådanne faste træk viser, at vi står over for et stramt planlagt anlæg med givne bygningsprincipper – et ingeniørarbejde.

I billedets højre rand er der tilløb til en ny fundamentgrøft, og uden på bagskråningen er anbragt et lyst sandlag. Heri ses de bevarede rester af de yngre udbygninger, forstærkninger, der førte voldanlægget op i 5 meters højde og gav det en bredde på ca. 20 meter. Tilsidst fik det også en voldgrav ca. 7 meter foran den nye fundamentgrøft.

Vi råder fra Forbindelsesvolden over

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en datering til år 968; på den tid var Haralds magt på sit højeste, men krig truede. En historisk efterretning fra samme år refererer en tysk landdags debat om en forestående krig med danerne. Angrebet kom i 974, hvor den tyske kejser Otto 2. lod kong Haralds Danevirke storme.

Forbindelsesvolden er vigtig som østflanke i en linje, der løb videre i Hovedvolden, og dybt inde i denne centrale vold finder vi da også den sorte fundamentgrøft som et spor af det selvsamme byggeri, der her er omtalt. Man kan derfor hævde, at dette byggeri betegner selve grundlæggelsen af den linje, vi i dag først og fremmest forstår ved Danevirke-volden. De andre linjer er da Kovirke og den ældste vold, sidstnævnte fra 737.

Når Saxo fortæller om en jordvold bygget af Thyra, så må vi i dag korrigere dette til Harald. Det vidste allerede de sønderjyske munke, der 100 år efter Saxo berettede om Harald som Danevirkes bygherre, og som tilføjer, at han byggede »på sin moders råd«.

Gravningen 1990 sorterede under Landesamt für Vor- und Frühgeschichte von Schleswig-Holstein; feltundersøgelsen lagdes i hænderne på Helle og H. Hellmuth Andersen, Århus. Fot. J. Reichstein.

Erindringsglimt fra »æ armhus«

Af INGOLF HAASE

Erindringer fra fattighuse er sjældne, men fra Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune kan arkivets leder, Ingolf Haase, Tønder, fremdrage en sådan erindring, som endog rækker helt tilbage til midten af forrige århundrede.

Den første august 1843, om aftenen, nedbrændte fattiggården i Hostrup, otte kilometer øst for Tønder. I kroens barneværelse sad to småpiger på seks og otte år. Tiltrukket af støjen, stod de på bordet i bar særk og så fattiggården gå op i luer uden at ane, at de mindre end et år senere skulle få deres hjem der.

Branden var, som det hed, påsat »von verrüchter Hand«. Et forsøg på samme var otte dage forinden mislykket takket været forbipasserendes indgreb. Kun de nøgne ydermure stod nogenlunde uskadte tilbage efter branden. Skønt gården kun stammede fra 1819, erklærede myndighederne den for uegnet til genopførelse, med betegnelsen som »værende for snæver«. Den nye bygning der skulle rejses skulle have en indvendig bredde på mindst 16 alen.

Rydningen af brandtomten blev overdraget kromanden i Hostrup, Matthias Ottsen, pigernes far. Under dette arbejde må fattigkollegiet have fattet interesse for Ottsen, som den nye fattiggårds mulige »økonom« (bestyrer). Den 10. april 1844 slår han til på kollegiets tilbud og underskriver en seksårig kontrakt som fattiggårdsbestyrer.

I hovedlinie gik kontrakten ud på følgende: For gården og jordens benyttelse skulle Matthias Ottsen betale 165 mark cour. om året. Han skulle tage imod indtil 16 fattiglemmer ad gangen og give dem kost og pleje for en mark

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

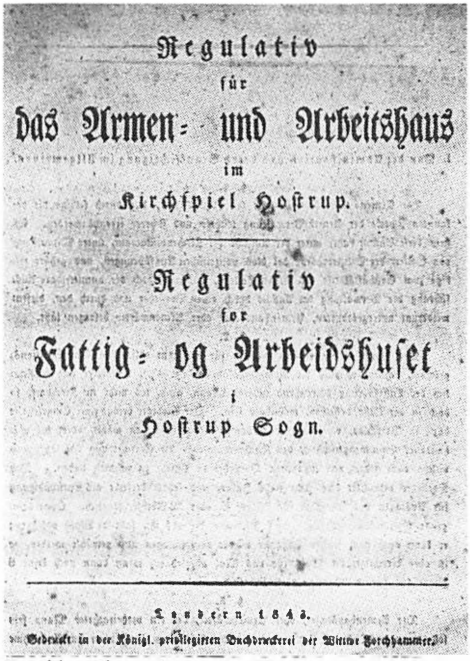
Regulativ
für
das Armen- und Arbeitshaus
im
Kirchspiel Hostrup.

Regulativ
for
Fattig- og Arbeidshuset
i
Hostrup Sogn.

Sønderborg 1844.

Forsiden til regulativet for Hostrup sogns »Fattig- og Arbejdshus«, trykt 1843. På et væsentligt punkt blev regulativet allerede ændret i 1844. Indtil da kunne præsten sammen med fattig-kollegiet »vælge« en egnet mand i sognet som fattighusets forstander. Da valget var borgerligt ombud, kunne denne ikke »uden vigtige undskyldningsgrunde« afslå valget, der var for seks år. Først efter afstået embedstid, kunne denne ved evt. genvalg undsige sig.

I 1844 gik man over til at bortforpagte fattiggården til en egnet bestyrer for faste vederlag for de enkelte fattiglemmer for kost og pleje.

pro person om ugen. Hvad alumnerne kunne udrette af arbejde, var til bestyrerens fordel. Fattiglemmerne skulle holde deres stuer rene, rede deres senge, besørge vasken og gensidigt hjælpe hinanden.

Om kosten hedder det i kontrakten, at alt skulle være rent og ordentligt tillavet, og at der skulle være »tilstrækkelig til mættelse«. Middagsmaden skulle være: kål med kød eller flæsk og brød om søndagen; om mandagen opvarmet kål med kartofler, om tirsdagen vælling eller grød og kartofler med melduelse; om onsdagen mælk og klumpe, når der var tilstrækkelig mælk, ellers grød med et stykke smørrebrød; om torsdagen suppe, »rumfordske« eller en anden af slagsen; om fredagen vælling og kartofler med melduelse; om lørdagen grød med et stykke smørrebrød.

Til aftensmad skulle fattiglemmerne hver aften have nykogt grød og hver morgen opvarmet grød med øl eller mælk, eller også øl og brød med lidt mælk i, såkaldt tyk »varmøl«.

På de tre høje festdage og på nytårsdag blev der opvartet med frisk suppe om middagen.

Iøvrigt skulle behandlingen af alumnerne rette sig efter et af kongen stadfæstet regulativ af 22. december 1842, for »Fattig- og Arbejdshuset i Hostrup Sogn«. Ifølge dette overgiver hvert fattiglem ved optagelsen alle sine ejendele til fattighuset og mister tillige sin personlige frihed. Ingen må således gå i byen eller på besøg uden bestyrerens tilladelse. Også søndag eftermiddag kan kun nogle få ad gangen få lov til at forlade huset, og enhver må meddele, hvor han går hen, og må være hjemme igen til den af bestyreren fastsatte tid.

Først fire måneder efter at Matthias Ottsen havde underskrevet kontrakten stod fattiggården endelig færdig, og den 25. august 1844 kunne familien, der foruden ham og hustruen bestod af svigermoderen, to drenge under skolealderen, og de to førnævnte piger Anne Nikoline og Johanne Marie Ottsen, flytte ind. Sidstnævnte, der er født den 19. juni 1837 og død den 13 okt. 1934, har som næsten 100 årig fortalt om fattiggårdens indretning og beboere til sin 22 år yngre halvbroder Matthias Bendix Ottsen (1859-1941). Hendes beretning giver os, her i broderens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

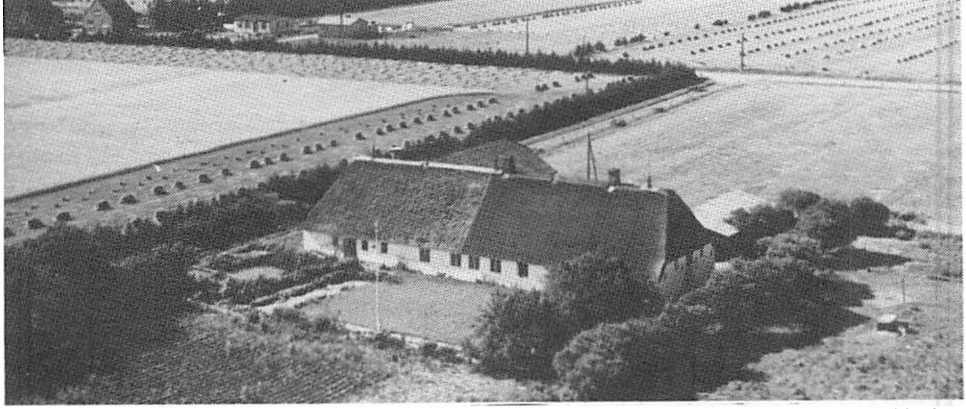

»Æ Armhus« – Hostrup fattiggård fotograferet omkring 1955, efter at den allerede i en årrække har været overgået til almindelig landbrugsdrift under navnet »Søndervang«.

nedskrevne gengivelse, et lille indblik i datidens socialforsorg, hvor fattiggården i Hostrup som nyindrettet hørte til tidens bedste:

Efterhånden som børnene voksede til, måtte de tage flittigt del i arbejdet i hus og have og på marken, de blev ikke skånede for noget. »Far var streng« (om han også var det overfor de »fattige« har min søster ikke omtalt – det kunne vistnok i nogle tilfælde have været nødvendigt). Ligeledes hjalp de med at pleje de syge og gamle, klæde dem på og af osv.

De fattiges boliger

Når man fra nord gik ind ad hoveddøren, førte en dør til højre ind i køkkenet. Lige overfor indgangsdøren var der en dør ind til opholdsværelset, der tillige var arbejds- og spisestue. Det havde bræddegulv. Men forstuen og den lange gang, der fra forstuen gik helt hen til den østre ende af huset (hvor der var en udgangsdør), var brolagt med små runde kampesten. På begge sider af gangen lå de fattiges stuer, i hvilke der var flisegulv af røde mursten, der var tre stuer ved den ene side og fire ved den anden. Stuen længst mod øst på sydsiden havde jernstænger for vinduerne. Stuen lige overfor på nordsiden var ligstue.

Der var kakkelovn i hver stue og to dobbeltsenge – i en stue tre. Folkene sov to og to i hver seng, børn sov hos voksne – alle i Adams kostume. Klæderne blev taget bort om aftenen for at forhindre at folkene rømmede om natten, hvad nogle havde hang til.

Indvånerne gik i deres medbragte tøj. Skulle mændene have nyt, fik de klæder af hjemmevævet himmelblåt vadmel. Drengene ligeledes. Hvide strømper (uldne), træsko med gjord om (enten en smal smedet eller en bredere af blik) og træhove med jernring om, slået fast med (korte) hesteskosøm (det har vel været med de spidser af søm, som smeden napper af efter skoningen: Nælgener=Nelliker). Hjemme i fattiggården gik pigerne med klodser.

I arbejdsværelset blev der gjort håndarbejde: vævet, strikket, spundet, kartet – af dem, der kunne. Mændene snoede »Tægtyr« (tækkereb) af »tag« (halmstrå). De arbejdsdygtige var forpligtede til at arbejde med i haven og på marken, overhovedet ved hvert arbejde (i køkkenet også). Der blev også knyttet fiskegarn.

Fattiglemmerne omkring 1850

Ingeborg, en sypige, der gik med kort liv og fiskebens bul (livstykke), var så fuld af gigt, at hun ikke kunne spise selv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Marie Ottsen madede hende.

Gal Karin (gale Karen) blev, efter at armhuset var brændt, boende i ovnhuset. Medens gården var under genopbygning fik hun maden bragt fra kroen. De øvrige fattiglemmer kom i pleje rundt om i sognet.

Maren Cornelius var en pæn kone, det var hendes mand, der havde stukket ild på det forrige armhus. Hun bad hver aften sin aftenbøn ved vinduet. Hun hjalp med at pleje økonomens søn Niels (1843-1846), der led af eksem. Hun smurte eksemen med fløde.

Regine var en blikkenslagerenke fra Jejsing. Hun var ikke ved samling. Hun lå stadig tilsengs og strikkede klude, strikkede og trævlede op igen. Hun havde ingen anden dyne end sine mange klude. Hun fik maden bragt ind.

Kæsten Paulsen, en bror til husslagter Peter Paulsen i Hostrup (å æ raj« - østre ende (i dag smedjen. red.)), var en lille tyk bamse, men vanfør, hans knæ sad tæt sammen, han kunne ikke gå, men kravlede hen ad jorden. Han kunne dog selv vaske sig og gå på »vandhuset«. Sommetider kravlede han ud på marken og lagde sig i en »agerren«, men han ville også afsted til Solderup, hvor hans mor boede. Han nåede aldrig så vidt, men blev så kørt hjem på en trillebør. Han var ellers venlig nok.

Maren Høegs boede i stalden eller dog i et lille rum ved loen, der havde et gittervindue ud til stalden. Hun havde en seng og en stol, men der var ingen kakkelovn. Hun var ikke vel forvaret, havde engang haft en kæreste og havde en søn, en pæn ung mand, der besøgte hende, men hun kendte ham ikke. Hun kunne ikke være sammen med de andre, fordi hun grisede sig til: »alting gik for hende«. Hun havde kjole på, og en »pi« (en slags underkjole) og strømper. Hun spiste om sommeren i køkkenet, om vinteren i arbejdsværelset. Men hun spiste egentlig ikke: hun åd! Hellere end af den rigtige mad, der blev rakt hende, spiste hun af svinetønden, når hun kunne se sit snit dertil. Altid var hun sulten - det har vel hængt sammen med hendes svaghed. Kunne hun komme afsted med det, greb hun et brød, skar en humpel og løb med den. Hun løb efter Jejsing eller Solderup, når der ikke blev passet på, og når så Matthias Ottsen truede efter hende med pisken, råbte hun: la væ'e, Maties, la væe Maties!

»Vandhuset« ved fattiggården stod øst for huset over den store dybe grøft, så afføringen faldt direkte ned i grøften. Hvor tit der blev renset, ved jeg ikke, men der lå sommetider en vældig mødding, og stanken mærkedes i nærmeste omegn.«

Selv om de første år som fattiggårdsbestyrer må have været svære, forlængede Matthias Ottsen to gange kontrakten med tre år ad gangen, til ialt 12 år. Inden for de første år mistede han foruden hustruen Bertha Maria, født Andersen (1803-1847), og svigermoderen ikke mindre end fem børn, yderligere var en søn død, umiddelbart før familien rykkede ind på fattiggården. Efter hustruens død holdt Matthias Ottsens halvsøster Botille Mikkelsen hus for ham, indtil han i 1849 giftede sig anden gang, med kniplersken Anna Margrethe Jørgensdatter fra byen.

Sønnen Matthias Bendix Ottsen, som nedskrev søsterens erindring om fattiggården, var selv født, længe efter at familien havde forladt fattiggården. Selv huskede han kun gården fra besøg hos den efterfølgende bestyrers jævnaldrende søn. Særlig huskede han den »gennemtrængende stank der altid hang ved fattiggården, og som trængte helt ind i privaten.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rektor A. Egeberg Jensens foredragsmanuskripter

Et bidrag til belysning af livet i Sønderjylland i de første 40 år efter Genforeningen

Af HÅGEN KIIL

I efteråret 1989 fik Lokalhistorisk Arkiv i Tønder overdraget en samling af afdøde rektor A. Egeberg Jensens manuskripter til foredrag og taler, han har holdt i sin mangeårige tilværelse som gymnasielærer og rektor i Sønderjylland. Hvad Egeberg Jensen sagde rundt omkring i sønderjyske forsamlingshuse, på skoler og fra talerstole over hele landet, giver – læst i dag – et levende indtryk af en betydelig personlighed og af kulturelle og politiske strømninger i Sønderjylland i perioden 1920-1960. Pensioneret lektor Hågen Kiil, Tønder, har studeret de mange manuskripter og giver her et indtryk af deres indhold.

Andreas Egeberg Jensen kom i 1920 som ung lektor til den nyoprettede Tønder Statsskole. I 1937 blev han rektor ved Haderslev Katedralskole, og fra 1941 til 1958 var han rektor ved Sønderborg Statsskole. Der står stor respekt om hans indsats i og for de skoler, han var knyttet til, og han mindes af både kolleger og elever med agtelse og taknemmelighed.

Han huskes imidlertid i Sønderjylland langt ud over kredse med tilknytning til gymnasierne, fordi han – blandt andet ved sit virke som foredragsholder – særdeles aktivt deltog i og bidrog til det, man har kaldt Nordslesvigs åndelige genforening, og til tidens debat om alment menneskelige og samfundsmæssige spørgsmål.

På hvilken måde og i hvilken ånd Egeberg gjorde sin indsats, får man et tydeligt indtryk af ved at studere hans omhyggeligt udarbejdede manuskripter. Kun i ganske få tilfælde nøjes han med stikord til, hvad han vil sige. Mange foredrag er naturligvis brugt ved flere forskellige lejligheder, til forskellige tider og i forskellige forsamlinger. En del af manuskripterne bærer derfor præg af at være gennemarbejdet igen og igen; visse passager er streget og erstattet af nyt; nogle afsnit fra et foredrag »lånes ud« til et senere. Dette sidste har medført, at en del af de i det følgende omtalte manuskripter har »huller«, idet der mangler enkelte blade, og visse foredrag er kun repræsenteret med nogle få ark.

Hvad talte han om? hvor talte han og til hvem? – Sammen med manuskripterne var bevaret en lille protokol, hvori Egeberg har ført »dagbog« over sit virke som foredragsholder i perioden fra 1941 til 1953, og mange af manuskripterne også fra de tidligere år bærer notater om, hvor og/eller for hvilken forsamling foredraget er holdt.

De første år

Efter genforeningen var det naturligvis en vigtig opgave for de danske foreninger at udbygge kendskabet til dansk kultur, ikke mindst til, hvad der havde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udviklet sig i Danmark siden 1864. Og man begynder med det fortrolige: I oktober 1921 talte Egeberg på det gamle Tønderhus i Spikergade om H. C. Andersen; det er foreningsbestyrelsen, der foreslår dette emne, og samme foredrag holdt han i januar 1923 i den danske forening i Burkal. Om Bjørnstjerne Bjørnson talte han på Tønderhus i marts 1923 og senere i Møgeltønder forsamlingshus og i Kliplev. Blicher var emnet i Højer i november 1931 og i Døstrup i marts 1932, Dansk Salmedigtning i Mjolden og i Lund 1930, samt i Abild 1932.

En løbende orientering om, hvad der rørte sig i dansk og nordisk åndsliv, vedblev at være en central opgave for Egeberg. Han holdt i årenes løb utallige foredrag om nordiske digtere og tænkere.

Men det var langt fra altid litteratur, Egeberg talte om. I december 1932 var emnet i Visby »Julen gennem tiderne«; det gentoges året efter i Løgumkloster

Andreas Egeberg Jensen (1889-1961) var cand. mag. i historie, dansk og engelsk og fik sit virke ved de sønderjyske gymnasier igennem 38 år. Han skrev bl.a. hjemstavnssangen »For en fremmed barsk og fattigt er vort land...«

Ungdomsforening. I 1926 talte han i Visby om »Hjemmet« (»Hjemmene er i Fare«), og han var gentagne gange taler ved høstfester rundt omkring. Så sang man »Vi pløjed' og vi så'de vor sæd i sorten jord«, og han talte om glæden ved fællesskabet, der ingen steder er dybere end i tilværelsen og arbejdet på landet, og om de problemer, den moderne industri- og storbykultur stiller vor tids mennesker over for.

Hvad der begyndte i forsamlingshusene i Vestslesvig, førtes i de følgende år videre ud over hele Sønderjylland og i vidt forskellige kredse: Han talte på gymnasieskolerne, på Danebod Højskole, for Sønderjyske Krigsdeltagere i Broager, i Rotary og den Konservative Vælgerforening, ved spejderparader, ved et partimøde for Sønderborgs socialdemokrater, for soldaterne på Sønderborg Kaserne, i Flensborg for lærerkredsen og i Biblioteksforeningen og på Duborg-Skolen, og i mange andre forsamlinger, også uden for Sønderjylland. Nordslesvigs genforening var jo også et spørgsmål om at oplyse folk i »det gamle land« om sønderjyske forhold.

I adskillige sammenhænge kommer Egeberg i 30erne ind på tilpasningskrisen i de første år efter genforeningen: Den manglende forståelse i »det gamle land« for sønderjydernes særlige situation og sønderjydernes modvilje mod at lade sig assimilere, deres almindelige skepsis og deres i nogle tilfælde berettigede mistro overfor initiativer nordfra. De følgende citater er hentet dels fra et foredrag for grænseforeningsmedlemmer om målet for grænseforeningernes arbejde, dels fra et foredrag om Det Unge Grænseværn, holdt adskillige steder i Nørrejylland.

»Og så kom der folk fra det gamle land herned og kørte træt, før der var gået et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

år, og de rejste hjem og fortalte, at sønderjyderne var ikke til at være hos. De holdt sig for sig selv, ville ikke drikke kaffe og snakke med dem nordfra. Og da sønderjyderne var blevet grundigt snydt af danske agenter, så forstod de, at de nordfra egentlig var en slet race. Efterhånden som de økonomiske kriser kom, vidste man i kongeriget, at sønderjyderne kun tænkte på at mele deres egen kage, altid var utilfredse - og egentlig var tyske. Og når Kylling og Cornelius Petersen[1]) råbte højt, så sagde man: »Sådan er sønderjyderne!«. Og man glemte, at der måske var meget berettiget i det, folk sagde.«

Han skildrer de økonomiske trængsler, der var en følge af krigen og genforeningen (de forsømte landbrug, driftsomlægningen, valutaforholdene) og af tredivernes almindelige landbrugskrise. Han prøver at skabe forståelse for, at sønderjyderne af og til kunne ytre sig mindre velovervejet, fordi der var slidt så stærkt på dem. Efter alt, hvad de havde måttet igennem i krigen, kunne deres nerver ikke altid holde til de stadige bekymringer for landbrugets økonomi og de unges fremtid. Alt dette var medvirkende til, at folk som Cornelius Petersen og Ley[2]) kunne vinde gehør for deres kritik af forholdene efter genforeningen. Og så spørger han:

»Er det nu ikke synd at rippe op i disse gamle sager? Nej, jeg tror, det er nyttigt: Nazismen har gjort os den kæmpetjeneste at få os til at glemme småting, der skiller. - Men når I nu vil gøre et grænsearbejde i det gamle land, så er det første og det andet og det tredje, I skal gøre, at I hver i sin kreds tidligt og silde hamrer fast, at sønderjyderne og vi nord fra ikke er to ting, men vi er et, vi er danske«.

Før besættelsen

Hermed er vi ovre i næste periode: Nazitiden før besættelsen. Man sporer i foredrag og taler overalt den spændte situation. Hjemmetyskernes forventninger efter Hitlers magtovertagelse illustreres i et foredrag fra 1933-34 med det kendte citat fra Wilh. Sievers tale den 24. marts 1933: »Vi må klart og iskoldt sige danskerne, hvad vi vil. Vi vil have Nordslesvig igen. Begriber danskerne ikke, at grænsen må revideres, kan det tidspunkt komme, hvor der med kendsgerningernes magt træffes en afgørelse, som ikke passer danskerne, men som det enige Slesvig-Holstens vilje bestemmer«[3]). Heroverfor og overfor tilsvarende udtalelser af pastor Peperkorn[4]) sættes beroligende ord fra regeringskredse i Berlin, men stemningen i danske kredse finder udtryk i Egebergs spørgsmål:

»Hvad er Hitlers mening? Er det blot øjeblikket, der er ugunstigt?... Hvis man kan stole på Førerens erklæringer, er alt i den skønneste orden. Men heller ikke her må vi være for godtroende. I hvert fald vil slesvigholstenske kredse en revision... ét står fast: en voldsommere propaganda i Nordslesvig end nogensinde før.«

Det var jo denne stemning, der førte til dannelsen af Det Unge Grænseværn (DUG) og organiseringen af de Danske Samfund. Den var baggrund for de store stævner i Tønder og på Dybbøl i maj og juni 1933. Egebergs tale ved DUG's stævne i maj 1938 i Haderslev findes ikke blandt manuskripterne, men i januar samme år talte han i Haderslev Amts Ungdomsforening og skildrede nogle danske reaktioner på fornemmelsen af, at grænserne smuldrer, også i Sønderjylland:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

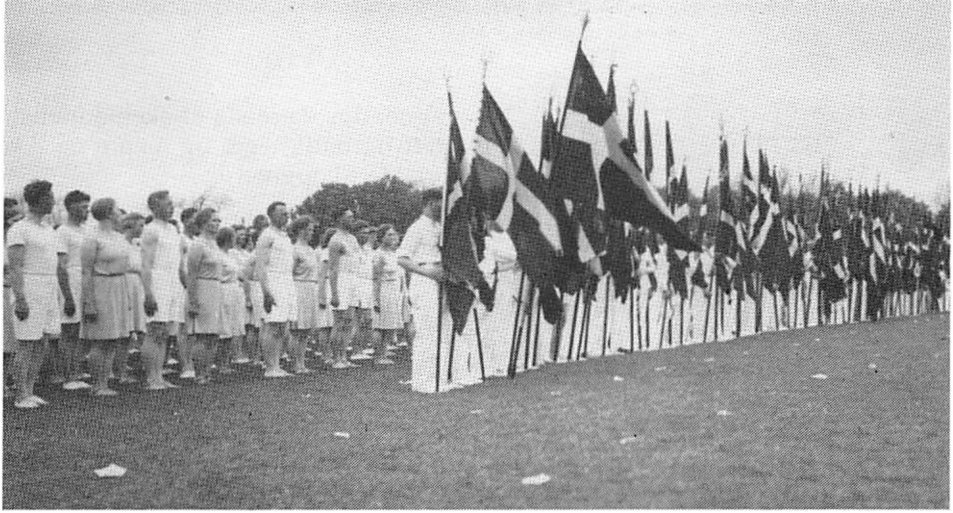

Det Unge Grænseværn var stiftet i 1933 som en samlet front imod de nazistiske trusler imod grænsen. Foreningen fik stor tilslutning over hele landet og holdt hvert år et stort stævne, hvor sport og idræt spillede en vigtig rolle ved siden af taler og sang. Ved stævnet i Haderslev i maj 1938 talte Egeberg Jensen. På billedet her ses faneborgen og en del af deltagerne på byens stadion. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

»Mange siger: »Gid vi aldrig havde fået Nordslesvig, der er jo evig uro dernede, og vi kan jo dog ikke holde det over for det store Tyskland...« Jeg husker, hvilke tanker jeg selv og vel de fleste gik med i 1918, da vi så, at nu bar det mod afslutningen af den store krig: Fred, ro, stabilitet som før 1914... og nu, 20 år efter, ved vi, at de rolige dage fra før 1914 skal min generation aldrig mere opleve, at intet er blevet nyt... Er det ikke let forståeligt, om det lille danske folk frygter for sin fremtid? og frygter for, at genforeningen med Nordslesvig skal have skabt et konfliktstof, som gør vor stilling mere udsat? Og denne frygt vil meget let... skabe... en mindreværdsfølelse, en selvopgivelse over for opgaven, når denne viser sig større end vi har drømt om. ...Det er dødsensfarligt: Hvad tror man, slesvig-holstenerne vil andet end skabe denne mindreværdsfølelse? Når Deichgräber[5]) taler om vor svindende Englands-eksport, vor stigende afhængighed af Tyskland, når han siger, at Tyskland nok skal bruge denne økonomiske afhængighed til at tvinge Danmark til en grænserevision, hvad vil han så andet, end at stjæle modet fra os?... Vi mangler hårdhed. Vi lider hellere tålmodigt, end vi sætter alt ind, vi mangler evnen til at harmes og oprøres over uret. Vi forstår så udmærket godt de andre.«

Dette tema er anslået allerede i tidligere foredrag:
»Det er ærgerligt at se, hvordan vi af retskaffenhedsfeber udsletter os selv... og det er harmeligt, når folk forstår tyskerne så udmærket og fremstiller det, som om de havde samme ret til Nordslesvig som vi, og det er fra alle synspunkter set en dundrende løgn. Og danske mænd kan spare sig at agere advokat for tyskerne. De kan selv.«

Det er en tone, Egeberg ellers næsten aldrig anvender, og den lader ældre læsere genkalde sig, og yngre fornemme, denne periodes særlige atmosfære. – I Haderslev-foredraget fra 1938 kommer han også ind på nazismens styrke:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Valgplakat for Slesvigsk Parti ved folketingsvalget i april 1939 illustrerer den trussel mod grænsen, som nazificeringen af hjemmetyskerne i Nordslesvig havde medført.

»Det, der giver styrke til nazismen, er dens element af idealisme. Ungdommen gribes af ideen: I liv og død alt for Hitler, en begejstring, der ikke kender ordet umuligt. Alt er muligt, når Hitler vil det. Og denne bevægelse, løftet i fanatisk religiøs begejstring, hærdet ved jernhård disciplin og ustandselig træning, låner nu kraft til slesvigholstenismen... Hvordan ser så dansk ungdom ud over for denne naziungdom? Vi har ikke hornsignalerne, de brogede uniformer. Denne forsamling af de danske ungdomsforeninger ser grå, farveløs ud i sammenligning med et nazi-opbud syd for grænsen... Vi savner slagordene.«

Og så beder han de unge tilhørere være vågne, dvs. lære sig at skelne mellem godt og ondt, ægte og uægte og ikke forfalde til opgivelse:

»Hvis dansk ungdom på den måde bliver vågen, vil den kunne se, hvad godt der er hos vore modstandere, og bruge det, men lade dem beholde støvlerne og armsvingene... og åndstvangen.«

Til slut skitserer han idealet: »en vågen, dansk og kristen ungdom.«

Gennem alle årene, fra 20'erne til op i 50'erne, berøres gang på gang spørgsmålet om den rette holdning over for tyskerne og det tyske mindretal; og altid ses det i en større sammenhæng. Egebergs kristne livssyn kommer klart til udtryk i ordene eller mærkes bag dem. Et udateret ark, et blyantsudkast, kan repræsentere de mange forskellige formuleringer:

»...Ret og billighed er at give tyskerne, hvad de har krav på juridisk, og tillige, hvad de har krav på moralsk, idet vi går ud fra ordene, at hvad vi vil, menneskene skal gøre mod os, det skal vi også gøre mod dem.«

1940-1945

I besættelsesårene steg behovet for møder og sammenkomster. Og Egeberg har haft travlt: Den omtalte foredragsprotokol viser, at han fra juli 1941 til januar 1945 holdt foredrag eller tale ved 89 arrangementer i alle slags foreninger. Hertil kom naturligvis større eller mindre taler ved alle officielle lejligheder på skolen, først og fremmest de årlige juleafslutninger og dimissioner.

Der foreligger f. eks. brudstykker af en tale holdt for en kreds i »det gamle land« i 1941:

»De har kaldt mig herover i aften, for at jeg skulle bringe Dem en hilsen fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

grænselandet. Det gør jeg med glæde. Jeg bringer Dem en hilsen fra det optimistiske Sønderjylland, fra det troende Sønderjylland. De danske Sønderjyder ved godt, at vi måske har grumme hårdt vejr forude, men de huser ikke skygge af tvivl om, at Danmarks fremtid skal blive lys, hvis vi selv vil det... Det er erfaringerne gennem 56 års fremmedherredømme, der gør sønderjyderne optimistiske, giver dem tro på deres og Danmarks sag, også i krigens og krisens tid... Vil vor ungdom fra det gamle land nu lære af sønderjyderne at sætte et frit land over alle partiforskelle, vil de sige, som sønderjyderne sagde det gennem deres repræsentanter efter 1864: »Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske, ligegyldigt hvad det koster; vi lader os ikke lokke med løfter og løn og højere priser, vi lader os ikke skræmme og true derfra. Og hvis vor stats selvstændighed for en tid realiter udslettes, vil de så have sjælskraft til frejdigt at sige: »Det har slet ingen hast for den, som tror«?«

Egeberg vender sig skarpt mod den form for danskhed, der består i at hade tyskerne, at »snyde gendarmen på den sjoveste måde.« Han advarer mod at stemple som landsforræder

»... enhver, der mener, at en tysker godt kan være en hæderlig mand, og især de ledende danske mænd, som nu og da tvinges til at sige ting, som enhver kan høre, de kun meget ugerne siger, og som de siger for at gavne Danmark. Der er folk, der svælger i tanken om hævn på privatpersoner, når krigen er forbi. De bliver krænkede, hvis man formaner dem til for Danmarks skyld at være forsigtige, og det falder dem ikke ind at respektere Kongens klare og kloge formaning fra den 9. april... de tror, at had til nazismen er det samme som danskhed... Vi trænger ikke til en opagiteret, hadefuld danskhed, der er åndløs af bare iver. Vi trænger til det dybe, rolige åndedrag, til de 1000 års nedarvede danskhed, aflejret i vort instinkt, vi trænger kun til... at bekende os til dansk tænkemåde og folkesind og urokkeligt stole på, at det har bærekraft.«

Relation til besættelsestiden har naturligvis et foredrag fra vinteren 1941-42 om Kaj Munk som digter og personlighed, et stort og grundigt foredrag, som blev genoptaget i januar 1944 og holdtes otte forskellige steder fra den 11. januar til den 11. marts. Der er historiske foredrag, f. eks. om D. G. Monrad, om Hiort-Lorenzen og om forholdet mellem de nordiske lande før 1914. Der er et foredrag med titlen »Et blad af Sveriges kirkehistorie« om den svenske teolog ærkebiskop Nathan Söderblom, holdt for Als Lærerkreds og på to lærerkurser i Gram og Haderslev 1943. Om Japans økonomiske og politiske udvikling fra 1860'erne talte Egeberg i februar 1943 i »Vidar«, Haderslev Katedralskoles elevforening.

En anden type foredrag kan illustreres ved et, der blev holdt fem gange i løbet af et lille årstid 1942-43. Det havde titlen »Succes - sejr.« Det tager sit udgangspunkt i opfindelsen af radio og højttaler (»magna vox = Det Store Brøl«), og dets tema er bekymringen over reklamens, propagandaens enorme indflydelse. Det advarer mod at forveksle den overfladiske succes i tilværelsen, der vindes på personlighedens bekostning, med den (indre) sejr, der består i personlighedens konsolidering og udvikling.

»En af de store farer for os, der lever i højttalerens tidsalder, er jo, at vi så sjældent oplever stilheden... for vor menneskelige udviklings skyld må vi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

børn af magna vox-tiden skaffe os hvile og stilhed, vi må søge rekreation i naturens små glæder, om det er i spurvenes kvidren på de røde tage eller i solens blink i skovbunden... vi må tage os i vare, at ikke det udvendige, den stadige larm og støj kvæler den del af sjælelivet, hvor ikke succesen, men sejren skal vindes.«

Efter besættelsen

I de første efterkrigsår tager Egeberg gang på gang i taler og foredrag direkte og indirekte stilling til retsopgøret og holdningen til mindretallet og til det, der sker i Sydslesvig.

Hans holdning til retsopgøret ligger i forlængelse af, hvad han ofte tidligere har sagt om »negativ danskhed«, der alene består i had til alt tysk. I sin dimissionstale til studenter og realister på Sønderborg Statsskole i 1946 sagde han:

»... Har vi her i Danmark siden krigen kunnet holde os fra at kæmme alle tyskere over en kam? Nej, og dette er let forklarligt... men man må aldrig generalisere... For et år siden ville folkets dom have lydt: Alle danske statsborgere, der har båret tysk uniform, er forbrydere. Men for nylig udtalte Christmas Møller, modstandsbevægelsens vimpel og ballast, at de unge hjemmetyskere, der meldte sig til østfronten, er moralsk uangribelige... »jeg har altid syntes, at hævn er en plebejerfølelse«... Det demokratiske syn på retsplejen har jo altid været, at man skal søge at føre de vildledte og faldne tilbage til samfundet. Men hvordan kan man så indføre den brutale bestemmelse, der hedder frakendelse af almen tillid for livstid?... Det for demokratiet karakteristiske er jo, at man kan tænke og tale frit, at meningerne må brydes, men i øjeblikket tør bunker af mennesker jo ikke sige, hvad de mener, fordi store dele af vort folk yderst nødigt vil finde sig i, at andre har en anden mening.«

Om Sydslesvig-spørgsmålet siger han i et foredrag for Grænseforeningen i Horsens den 21 marts 1947:

»... Man skal vare sig for lyrikken, man skal bevare omtanken... Når man siger, at preusserne med vold frarev os Sydslesvig, så er det rigtigt - set fra et statspolitisk synspunkt, men... landsdelen var jo for størstedelen nationalt tabt længe før 1864. På samme måde, når man siger, at tyskerne med vold har hindret dem i at bruge deres modersmål. Ulykken er jo netop, at de for længst har skiftet modersmål. I den henseende har preusserne ikke behøvet at gøre sig ulejlighed. - Jeg tror, at befolkningen i Sydslesvig er så rystet af krigen, af flygtningene, ...af nazismens rædsler, at de *vil* væk, væk fra Tyskland. De vil skabe deres børn en bedre fremtid end den, Tyskland kan byde... men jeg råber ikke hånende »konjunktur!«, for det at skaffe sine børn en roligere fremtid er en såre hæderlig motivering... For den sydlige dels vedkommende kan det næppe være en begrundet kærlighed til Danmark, for de ved intet om Danmark. De har netop ikke den ubrudte tradition... Det tager lang tid at omnationalisere et folk sprogligt, det *skal* tage lang tid, for ellers er det en overmåde farlig proces... Der er sikkert folk her, der vil foragte mig, når jeg siger, at en grænseflytning i øjeblikket ville være et vanvittigt hasardspil om Danmarks eksistens, men jeg mener det nu. Jeg ønsker, at sydslesvigerne kan få ro til at finde sig selv i en menneskealder... Vi må i lang tid respektere tysk sprog og kultur i Sydslesvig, men er det så muligt at regne alle tyskere i Nordslesvig for oplagte forbrydere og handle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derefter? Der er visselig mange tyskere i Nordslesvig, der forbrød sig under krigen; de må tage deres straf, og de får den. Men der er i Nordslesvig også gennemhæderlige tyske mennesker, der aldrig faldt på knæ for nazismen... og der er mange, som af frygt tav og måske gik ind i partiet... De folk, der er straffet, og som ikke kan udvises (danske statsborgere), må ind igen i arbejde og produktion, og de mange, hvis eneste synd var den, at de tav, de må modtages uden reservation, når de nu nærmer sig os.«

I efterkrigsårenes foredrag træder gradvis de alment menneskelige problemer og tanker om fremtiden i forgrunden. De litterære foredrag udgør stadig en vigtig del af repertoiret: foredrag om moderne litteratur, om moderne dansk litteratur, om Johs. V. Jensen, Nis Petersen, Martin A. Hansen, Karen Blixen, Pär Lagerkvist og Nordahl Grieg. Hertil kommer foredrag om personligheder som Albert Schweitzer og Søren Kierkegård. Også Monrad-foredraget bruges i disse år, hele syv gange. Endvidere grundige belysninger af Arthur Koestlers og Karl Jaspers tanker.

Titlerne på andre foredrag kan antyde, hvilke problemer Egeberg anså for væsentlige i efterkrigstiden: Det allerede omtalte foredrag om »Succes og Sejr« bruges stadig. Nye er: »Materialismens fare for vort folk«, »Massesuggestion«, »Masse og individ«, »Hjem og Skole«, »Politiske fremtidsperspektiver« (om romaner, hvis emne er en utopi).

Centralt står også emner som »Kristendommen og det demokratiske samfund«, »Naturvidenskaben og kristendommen«, »Det moderne verdensbillede og kristen tro.« Det er ikke, fordi disse sidste foredrag er holdt særlig ofte, men fordi kristendommen er centrum i Egebergs egen tænkning og naturligt præger næsten alle hans fordrag og taler, hvad emnet så end er. Det gælder ikke mindst skoletalerne.

De mange taler ved Sønderborg Statsskoles årlige juleafslutninger og dimissionsfester skal imidlertid ikke behandles her. En gennemlæsning af dem giver et klart og levende indtryk af skolelivet og den ånd, det blev ledet i, den samme, som kendetegner Egebergs indsats uden for skolen.

Noter

1. Cornelius Petersen (1882-1935), ejer af gården Vester Anflod ved Tønder, stod under indtryk af den økonomiske krise i 1920erne i spidsen for en protestbevægelse, »Bondens Selvstyre«. Denne bevægelse opfattedes af danskheden som en national fare, men »Bondens Selvstyre« fik ved folketingsvalget i 1926 kun 2117 stemmer. - Kylling var gårdejer i Frørup ved Christiansfeld og med i selvstyrebevægelsen, men brød med Cornelius Petersen i november 1926.
2. H. C. Lei (1873-1944), gårdejer i Snogbæk, stiftede i 1928 en bevægelse, der skulle samle danske og tyske nordslesvigere i bestræbelsen på at få skabt et økonomisk selvstyre for Sønderjylland.
3. Wilhelm Sievers (1896-1966) var medlem af NSDAP fra 1922 og borgmester i Eckernførde 1931-33. Han blev i februar 1933 formand for den slesvig-holstenske grænsepolitiske organisation »Schleswig-Holsteiner Bund«. Hans tale den 24. marts 1933 i anledning af 85-års dagen for det slesvig-holstenske oprør i 1848 vakte stor opsigt i Danmark. Han var fra nov. 1933 til 1936 overborgmester i Flensborg.
4. Johan L. Peperkorn (1890-1967), sognepræst i Fjolde i Sydslesvig indtil 1933 og leder af NSDAP's slesvig-holstenske grænsekontor. Han holdt den 5. april 1933 en tale i Egernførde, der på linje med Sievers' tale krævede Nordslesvig tilbage til Tyskland.
5. Wilhelm Deichgräber (1906-74), gårdejer i Sjellerup på Als, var i 1920erne knyttet til Cornelius Petersens selvstyrebevægelse, i 1935 kandidat for Slesvigsk Parti ved folketingsvalget.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det sker – på de nordslesvigske museer

Tiden på museum

Tiden i dag, nuets og døgnets begivenheder optager os alle. Planlægningen af tiden der kommer, morgendagen og næste år, beskæftiger de fleste. Tiden, der er gået, de forsvundne år og århundreder, er mere problemer for specialisterne. Historikerne daterer begivenhederne ud fra gamle arkivalier, arkæologer prøver at finde ud af, hvor gammel det netop udgravede lerkar er, og geologerne søger at fastslå alderen på en forstenet blæksprutte. Men mange andre søger også at finde bagud i tiden. Hvor gammelt er det fine skab, jeg har arvet? Hvorfra stammer den fine klokke med årstallet 1792? Og endnu hyppigere: Hvornår fødtes min oldefar, hvornår giftede han sig med oldemor? Interessen for den forsvundne tid er ikke kun for fagfolk. Tusindvis går hvert år på de danske museer for at lære om deres egen fortid.

Samtidig finder videnskabsmændene på flere og bedre metoder til at datere tidligere tiders levn. Opmålingen af den skiftende bredde på træets årringe kan fortælle, hvornår træet blev fældet, optælling af støvkorn siger noget om tørvelagets alder, analyse af de radioaktive rester af træ eller knogler kan sige noget om, hvor gamle de undersøgte ting er. Flere tusinde år kan man komme ad disse og andre veje, mens geologerne tæller lerlagenes alder og derved og på mange andre måder når ikke tusinder, men millioner af år bagud i tiden.

Dagen i går, dagen i dag og dagen i morgen er af betydning for os alle. Om tiden og om alle de måder, man måler nutiden og daterer fortiden på, fortælles i dette efterår i Haderslev. Alt dette, dateringsmetoder, kalenderstave, almanakker, solure og mekaniske ure af vidt forskellig art og størrelse er nemlig en del af udstillingen »Mennesket og tiden«, der vises på Haderslev Museum frem til den 25. november.

Har man glemt den elektroniske lommebog og digitaluret, kan hånden altid bruges som solur. J. Koebel 1532.

J. Slettebo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aabenraa Museum

14. okt. til 16. nov. En særudstilling om vejrhaner og andre vindfløje.

Museet på Sønderborg Slot

5. okt. til 31. nov. *Teknorama*
En udstilling om naturvidenskab og teknik. En række grundlæggende fysiske og tekniske principper forklares. De besøgende har mulighed for at lave egne eksperimenter med de udstillede effekter.

Haderslev Museum

6. okt. til 25. nov. *Mennesket og tiden*
En udstilling med plancher og genstande om begrebet tid og tidsmåling, og om menneskets forhold til dette. Produceret af Rundetårn.

15.-19. okt. Efterårsferie-arrangement. Aktiviteter især for børn - bl. a. forsøg med tid og tidsmåling. Desuden museumscafé.

Tønder Museum

Indtil 1. nov. Maleren Inge Ellegård opbygger en udstilling over temaet »historien« i Drabantsalen på Tønder Museum

12. okt. til 25. nov. *Kvindeliv i Tønder i halvtredserne*
En udstilling i samarbejde med Kvindeligt Arbejderforbund (KAD) i Tønder.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Indtil 31. nov. Åbent alle dage kl. 10-17. Udstilling af egne samlinger.

Midtsønderjyllands Museum

Indtil 31. okt. *Atmosfæren og mennesket*
En udstilling om de menneskeskabte påvirkninger, atmosfæren udsættes for, og de følger det har og vil få for livsbetingelserne på jorden.

Indtil 31. okt. *Maleri, keramik og skulptur*
Tre kunstnere, Lily Troelsø Borring, Hanne Torpe Alkærsig og Karin Høj Christensen, fra Sjælland og Bornholm udstiller for gørste gang sammen deres arbejder.

15.-19. okt. Efterårsferie-arrangement. I samarbejde med Gram Bibliotek arrangeres der aktiviteter for børn og voksne omkring temaet »Hvaler«. Se nærmere om tid og sted i dagspressen.

Museet Holmen Løgumkloster

Indtil 31. dec. Lokalhistorisk udstilling om Storegade i Løgumkloster

Indtil 31. dec. *Rum for samling*
Den svenske arkitekt Rolf Berghs lysarkitektur

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bognyt

Klosteret i Løgum

Jürgen A. Wissing: Das Kloster Lögum im Rückblick. Zweite, überarbeitete Auflage. Verlag: Museet Holmen, Løgumkloster, 1989. 172 sider, ill. Pris: 95 kr.

Cistercienserklosteret i Løgum er Nordslesvigs eneste herrekloster, og samtidig det fornemste middelalderlige monument landsdelen endnu har bevaret. Det er derfor ikke underligt, at stedet i årenes løb har påkaldt sig en betydelig interesse, og utallige er de artikler der igennem tiden har taget forskellige aspekter af kirkens og klosterets historie under behandling. Netop i de senere år har den forskningsmæssige indsats været særlig stor, ikke mindst takket være det glimrende tidsskrift Løgumkloster-Studier, hvis femte bind skulle være på trapperne. En af de flittigste bidragsydere til studiernes først fire bind var professor, dr. Jürgen A. Wissing, Essen. Han blev født i Løgumkloster i 1897, men flyttede mod slutningen af første verdenskrig længere ned i Tyskland, hvor han beskæftigede sig som lærer på tekniske skoler, afsluttende som rektor på den tyske stats erhvervspædagogiske institut i Köln. I en lang årrække var han desuden tilknyttet det tyske udenrigsministerium som rådgiver i ulandsspørgsmål. Efter sin pension kastede han sig over det, han vel selv betragtede som sin væsentligste gerning, studiet af cistercienserklosteret i barndomsbyen Løgumkloster. Dette studium udmøntede sig først i bogen »Das Kloster Lögum im Rückblick«, udgivet som bd. 20 i Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswigs skriftrække. Bogen udkom i 1972, og det er dette værk, der nu genudgives i 2. omarbejdede udgave. Desværre nåede forfatteren ikke selv at se det færdige resultat, idet han afgik ved døden den 3. november 1988, midt under det afsluttende redaktionsarbejde. Wissings formål med bogen har, som det udtrykkes i sidste afsnit, været, med udgangspunkt i sine ungdomserindringer og den tidligere forskning, at forsøge »einige das Kloster und Kirche betreffende Fragen neu zu durchdenken.«

Denne kombination har resulteret i et spændende og værdifuldt værk, der kombinerer tre i høj grad savnede elementer: En udførlig guide til kirke og kloster, en forskningsoversigt og en nytolkning af hele anlægget på baggrund af den nyere europæiske cistercienserforskning og de senere års mange arkæologiske iagttagelser i og omkring klosteret.

Bygning for bygning, rum for rum gennemgår forfatteren hele anlægget, således at man, med bogen i hånden og nogle timer til sin rådighed, bliver sat grundigt ind i klosterets bygningshistorie. Væsentligst i denne gennemgang er, at klosterets grundplan hele tiden bliver holdt op imod idealplanen for et cistercienserkloster, og utallige er de paralleller, der bliver draget til andre europæiske klostre. Det er i dette forhold Jürgen A. Wissings væsentligste forskningsindsats ligger. Klosteret i Løgum bliver sat ind i hele den store europæiske cistercienser-tradition, hvori det rettelig hører hjemme, og det lykkes herigennem forfatteren at få aflivet adskillige myter og fejlfortolkninger, spredt via årtiers guidede rundture i kirke og kloster. Her skal kun nævnes, at det lykkes Wissing endelig at få udryddet den misforståelse, at porten igennem østfløjen med det tilhørende rum skulle være klosterets hovedindgang med tilknyttet portnercelle, og nærmest profetisk er hans forudsigelse af, at der sydvest for lægbrødrenes fløj måtte ligge en vandmølle. Dele af denne vandmølle blev udgravet af Haderslev Museum i sommeren 1990. Bogen er skrevet på et letlæst tysk, og hvis man bærer over med, at formodninger

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lidt vel ofte bliver fremlagt som kendsgerninger, bør anden udgave af »Das Kloster Lögum im Rückblick« indtil videre fremstå som standardværket om cistercienserklostret i Løgum.

Lennart S. Madsen

★

Oldtiden i Skærbæk

H. E. Sørensen: Glimt af oldtidsdage. Fra Skærbækegnens fortid, nr. 4, 1990. Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1990, 24 sider, 18 ill. Pris: 25 kr. Ekspedition: Skærbækegnens Museum og Historisk Forening, Skærbæk.

Hæftet må vel nærmest betragtes som et katalog til udstillingen Glimt af Oldtidsdage, som vistes på Skærbækegnens Museum i dagene 23. maj til 9. sept. 1990. Det indeholder 11 små artikler, der ud fra knudetovsprincippet præsenterer læseren for de vigtigste og mest interessante oldtidsfund fra Skærbæk-egnen. Alle artiklerne er forfattet af H. E. Sørensen.

Først berettes om en boplads fra maglemosekulturen fremkommet i forbindelse med Haderslev Museums undersøgelser på Hjemsted Banke. Det er den ældste bosætning, der p. t. er påvist i området. Dernæst følger beretningen om undersøgelsen af dyssekamre ved Abterp Steneng. Dyssekamrene er vore første storstensgrave og er rejst af den tidligste bondebefolkning. Fra slutningen af bondestenalderen også kaldet dolktid fortælles om fundet af en stendolk fra Døstrup Kirkegård. Dette giver forfatteren lejlighed til at fabulere over navnet Døstrups oprindelse, som han mener skal føres tilbage til ordet Dyssetorp.

Læseren er nu blevet ført frem til bronzealderen, hvor der er focuseret på undersøgelsen/plyndringen? af Gasse Høje, hvor en af Danmarks største egetræskister skal være fundet. Desværre lader det til, at den er gået tabt umiddelbart efter fremdragelsen. Ærgerligt eftersom det nu er muligt ved hjælp af den såkaldte træringskronologi med års nøjagtighed at datere bronzealderens egekister. Herefter vendes der tilbage til Hjemsted Banke, hvor der i forbindelse med undersøgelsen af et gravfelt fandtes en stor sten med skåltegn, hvilket giver H. E. Sørensen anledning til at diskutere betydningen af disse tegn.

De næste fire artikler handler om jernalderen. Her brydes den kronologiske rækkefølge delvis, idet der først berettes om jernalderlandsbyen med udgangspunkt i undersøgelserne ved Drengsted og Hjemsted. De væsentligste bopladsspor daterer sig her til yngre romertid og ældre germanertid. Herefter følger en interessant artikel om jernudvinding. Jernudvindingsanlæg er fundet i stort tal på Drengsted-pladsen, men ingen på Hjemsted. Fra Drengsted berettes endvidere om fundet af en ganske unik hjelm fremkommet i et grubehus - i sandhed en særegen fundsituation.

Jernalderen afrundes med en artikel om de døde på Hjemsted Banke, som dækker begravelser lige fra begyndelsen af ældre romersk jernalder til slutningen af ældre germansk jernalder. Her er blikket først og fremmest rettet mod menneskene bag fundet; men også mod selve udgravningssituationen og udgravernes umiddelbare reaktioner på de mange fund.

Hæftet afsluttes med en lille artikel om en vikings tabte pung. Der fortælles om de fundne mønters oprindelse og om de konger, som har stået bag udmøntningen. De sidste halvanden side er helliget en redegørelse for stednavnenes oprindelse og betydning på Skærbæk-egnen.

Hæftet er fyldt med mange spændende oplysninger ofte krydret med en, for en fagarkæolog, usædvanlig indfaldsvinkel. Dette og den levende og let læselige stil kompenserer for en række mindre, unøjagtige udsagn. Hæftet bør ses i forhold til udstillingen på Skærbækegnens Museum og her kan det konstateres, at det er fantastisk, så langt man kan nå for en forholdsvis beskeden udgift, når blot entusiasmen gløder. Alt i alt et sobert arbejde, som tjener Skærbækegnens Museum til ære.

Per Ethelberg

★

Næste nummer udsendes med postvæsenet den 23. november.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Oldtidshøje i hobetal

Bagsiden om forsiden

Området omkring Vedsted syd for Vojens er et af de steder i Nordslesvig, hvor oldtidshøjene har ligget tættest. Indenfor et areal på kun tre km² er her registreret mellem 100 og 150 gravhøje, der er opført gennem en ca. 2000-årig periode fra begyndelsen af bondestenalderen til ind i den ældre bronzealder. De fleste af højene er i dag sløjfede; således også de »tvende gravsteder ved Arnitlund«, som der fortælles om i artiklen side 277-84.

Der er dog stadig mange oldtidshøje bevaret i og omkring Vedsted. Især vest og syd for landsbyen kan man endnu ane fordoms storhed. Tættest på gravhøjene kan man komme, hvis man fra Vedsted kører ca. 1 km mod sydvest ad den vej, der meget betegnende er kaldt »Langdyssevej«. Her har staten opkøbt et areal omkring en samling stenaldergrave fra midten og slutningen af 4. årtusinde f. Kr. Udover oldtidsminderne byder stedet også på en dejlig udsigt til Rygbjerg sø og Bansø, der som den yderste udløber af Hoptrup-tunneldalen skyder sig frem mod isens hovedstilstandslinie. Den statslige oldtidsmindepark rummer ikke mindre end syv storstensgrave: bl.a. tre maleriske langdysser - desværre med opbrudte kamre, en stordysse (se forsidebilledet) og jættestuen »Holmhus«. Der er fri adgang til oldtidsminderne i området. Man bør heller ikke snyde sig for et besøg i jættestuens kammer (husk lygte), selv om det fremstår som noget af et misfoster med en nymodens gang i bedste anlægsgartnerstil.

Kun jættestuen og stordyssen har været genstand for en egentlig arkæologisk undersøgelse i hhv. 1883/84 og 1966/67. Især udgravningen af stordyssen gav gode resultater. Her blev der foran indgangen fundet rester af omkring 100 lerkar, de fleste af dem omhyggeligt dekorerede med geometriske mønstre. Lerkarrene må tolkes som offergaver i forbindelse med en nu ukendt religiøs ceremoni; antagelig har de indeholdt madofre til de slægtninge, der var begravet inde i gravkammeret. Fundene fra udgravningen er udstillet på Haderslev Museum.

swa

Se iøvrigt kortet over området side 279, hvor højene ved Holmhus er markeret.
Tegn.: Aksel Munksgaard

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nr. 11 / 12 / 1990
Nov./Dec.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

AABENRAA BOGTRYKKERI
Leif Mogensen
Vestermarksvej 21 · 6200 Aabenraa
Telefon 74 62 25 49
... tryksager af enhver art

Aabenraa Fotosats
Aabenraa Fotosats ApS, Nygade 68 E, 6200 Aabenraa
Telefon 74 62 42 44

TRYKKERGAARDEN
HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

GRAM KØLEANLÆG
BRØDRENE GRAM A/S · VOJENS

Superfos Union a/s

inpas
CIMBRIA Byggemarked
Haderslevvej 2 · 6200 Aabenraa · Tlf.: 74 62 20 00

WINDS BOGTRYKKERI
Gravene 12 . 6100 Haderslev
Telefon 74 52 22 31*
Speciale: Trykning af sønderjysk litteratur

DANEBOD HØJSKOLE – ALS
4 måneders kurser med start i henholdsvis januar og september.
Korte sommerkurser.
Tlf. 74 46 41 12
Mogens Hemmingsen

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG
Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.
Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj - 28. juli.
Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober - 28. marts.
Skoleplan sendes.
Telefon 74 42 18 48
Hans Jørgen Nielsen

Vi skaffer penge til huse
Kreditforeningen Danmark
Storegade 31,1. 6200 Aabenraa
74 62 53 00

SKIFTER BIL
VOLVO

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK